

УДК 1:124.2:128:316.662

Климань С. В.,
аспірант, Центр гуманітарної освіти НАН України
(Україна, Київ), homo_science@ukr.net

ЕВОЛЮЦІЙНІ СВИДОЦТВА ЛЮБОВІ: ГІПОТЕЗИ ПОХОДЖЕННЯ ВЗАЄМНОЇ ПРИХИЛЬНОСТІ

Акцентовується увага на найбільш значущих наукових гіпотезах виникнення любові, що дозволяють розкрити еволюційну роль прекрасного почуття. Особливу увагу приділено гіпотезі любові як батьківської емоційної прихильності, яка виникла внаслідок розвитку емпатії і еволюції емоцій у хребетних тварин, що призвело до зростання ролі усвідомленої турботи про потомство. Більш докладно розглядається гіпотеза антрополога О. Лавджоя, в якій зв'язується здатність ранніх гомінідів до прямоходіння з турботою про своїх «улюблених», що неминучим чином вплинуло на збільшення обсягу мозку і, як наслідок, більш складної соціальної поведінки. В цілому, підкреслюється значимість любові для розвитку людського суспільства.

Ключові слова: прямоходіння, гомініди, любов, взаємна прихильність, еструс, агресія, пластичність.

Любов в якихось вираженнях, мабуть, могла існувати в світі древніх тварин задовго до появи людини, але все ж в людському суспільстві досягла особливих висот свого розвитку. Прийнято вважати, що тема любові знаходиться в сфері компетенції гуманітарних наук і філософії: філософські дослідження любові мають переконливу культурну традицію, проте проблема любові залишається в категорії самої містифікованої і важкої. Було б необачно, звертаючись до цієї теми, залишити без уваги важливі наукові дослідження, які накопичилися за останні десятиліття в сфері природничих наук, що дозволяють значно доповнити наші уявлення. Ще І. І. Мечников вважав, що сукупність почуттів і переживань, під якими мається на увазі любов, є психологічною надбудовою над біологічним за своєю природою статевим потягом. Однак учений стверджував і те, що статеве почуття, хоча і загальне у людини з тваринним світом, є тим не менш джерело найвищих духовних проявів, яке спонукає людину до самовідданих вчинків [цит. по: 2, с. 8]. Здагодки і роздуми І. І. Мечникова через багато років виявилися доречними та актуальними в контексті нових досліджень любові, що, втім, не позбавляє любовну тему того дивного ореолу і особливого місця в людській культурі, яке вона займає.

Метою статті є аналіз найбільш значущих антропологічних і біологічних гіпотез, що стосуються походження любові, що дозволяють прояснити її еволюційну роль і біологічний сенс в контексті дискурсу любові.

Перш ніж ми безпосередньо торкнемося гіпотез, важливо звернути увагу на те, що любов, як нейромедіаторно виражена виборча взаємна прихильність у людей, значно відрізняється своїм складним емоційним і когнітивним вираженням, ніж у тварин; проте в обох випадках ми все ж будемо користуватися звичним словом «любов» для збереження простоти розуміння. Отже, в своїх роботах засновник етології К. Лоренц звернув увагу на те, що любов могла виникнути у тварин з внутрішньовидової агресії. Агресивність є необхідною умовою виживання тварини, вона є вродженою і значно більш давньою, ніж «особисті узи» і прихильність. На думку Лоренца, саме в агресивному, несприятливому середовищі могла розвиватися «базова емоція», що має виборчу спрямованість; при цьому дослідник зауважує, що не тільки любов містить у собі ядро агресії, а й ненависті не буває

без любові. Така амбівалентність інтимного почуття. Безумовно, любов виявилася дуже важливим придбанням для спільної турботи про потомство. Лоренц пише: «Персональні узи виникли в ході великого становлення, поза всякими сумнівами, в той момент, коли у агресивних тварин з'явилася необхідність у спільній діяльності двох або більше особин заради якогось завдання збереження виду; ймовірно, головним чином заради турботи про потомство. Безумовно, що особисті узи і любов у багатьох випадках виникли з внутрішньовидової агресії, в певних випадках це відбувалося шляхом ритуалізації переорієнтованого нападу або загрози. Оскільки ритуали, що виникли таким чином, пов'язані особисто з партнером, і оскільки в подальшому, перетворившись в самостійні інстинктивні дії, вони стають потребою, – вони перетворюють в нагальну потребу і постійну присутність партнера» [3, с. 103]. Іншими словами, в своїх роботах Лоренц показав, що інстинкт внутрішньовидової агресії сприяв розвитку впізнавання індивіда, з горнила якого походять всі вищі емоції тварин, в тому числі такі специфічні, як «дружба» і «любов». На думку антрополога М. Бутовської, тільки там, де формується приватне впізнавання і особиста індивідуальна прихильність, і виникає «любов». Наприклад, сірі гуси, про яких писав Лоренц, проводять багато часу разом: дізнаються своїх партнерів по зовнішнім виглядам, незважаючи на розлуку, мають виняткову пам'ять, і зберігають в собі образ «улюбленого». З іншого боку, стосунки гусей є невід'ємною частиною шлюбного ритуалу і не переростають в те вільне, прекрасне почуття, яке ми бачимо у людини. В інших дослідженнях переважає подібна точка зору, згідно якої, любов могла виникнути як результат насильства і дітовбивства. Концепція дослідника Крістофера Опі (Christopher Opie) про дітовбивство як джерела розвитку любові і соціальних змін викликає суперечки і справедливі заперечення з боку скептиків (антрополог Р. Сассман), однак вона не позбавлена раціонального зерна [10, с. 13328–13332]. Любов цілком можна розглядати не тільки як механізм, що сприяє більш ефективному статевому розмноженню, а й як засіб пом'якшення агресії між статями: насильство над самками і інфантицид – досить поширені серед ссавців (відомі тому приклади демонструють деякі види приматів і леви, самці яких ведуть жорстоку конкуренцію за прайд, причому, за зауваженням М. Бутовської, наявність стійкого зв'язку самець–самка значно знижує, але не забезпечує повного захисту від інфантициду), тому самки деяких видів тварин зацікавлені в тому, щоб вибирати менш агресивних, але більш дбайливих самців, що утворюють з ними моногамні пари: тобто батьківська турбота про сім'ю змінює ситуацію в корені. Зрозуміло, поки ще рано говорити про те, що любов неодмінно веде до моногамії, однак моногамні відносини можуть сприяти зміцненню взаємної прихильності. Таким чином, поряд з трендовою стратегією прагнення самок спаруватися з високо-ранговими, але агресивними самцями, з'являється паралельна, яка виявляється еволюційно більш вигідною і прогресивною, головне, сприяє розвитку романтичного почуття. Більш екстравагантну гіпотезу запропонувала антрополог Х. Фішер, зв'язавши виникнення інтимного почуття зі станом еструса у самок, причому,

вибірковість грає дуже важливу роль: представниці прекрасної статі відмовляють одним претендентам і вибирають інших [7, с. 57]. На прикладі «закоханих» бобрів і слонів Фішер показує, що взаємна ніжність в парі виникає лише на нетривалий період спаровування: після закінчення еструса припиняються і романтичні почуття. Тим самим, любов в дослідженнях антрополога виявляється незмінною психологічною частиною процесу статевого розмноження. В іншій гіпотезі, увага більше акцентується на турботі про потомство: любов розглядається як більш складна емоція, що розвинулася з «пазлів» більш давніх інстинктів. Романтична любов, вважають дослідники, не змогла б з'явитися без батьківської любові, яка значно поширена в тваринному світі. Палеонтологи звернули увагу, що вже більше 145 млн. років назад у деяких мезозойських рептилій і птахів могла існувати міцна емоційна прив'язаність між батьками і дитинчатами. Розвиток емпатії у хребетних тварин в процесі енцефалізації, мабуть, сприяв збільшенню чутливості батьків до емоційного стану дитинчат, які потребують відповідного відгуку, що дозволяло забезпечити більш ретельну турботу, виховання і захист потомства. Як відзначають дослідники, саме у хребетних тварин еволюція поведінки пов'язана в першу чергу з еволюцією емоцій, що впливають на мотивацію і складність поведінки. Потреба в близькому емоційному контакті властива і людиноподібним мавпам, чого, наприклад, не можна сказати про мурах, еволюція яких, як зауважує О. Северцов, була спрямована в бік розвитку складних інстинктів (спадкових програм поведінки). Багато сучасних психологічних досліджень, на думку Є. Ільїна, вказують на величезну значимість батьківської любові для психологічного і когнітивного розвитку дитини, без якої людині буде вкрай важко соціалізуватися в суспільстві і бути успішним [2, с. 16]. Мабуть, любов грала дуже важливу роль для розвитку людиноподібних мавп вже в епоху міоцена; дослідники відзначають, що більше 8 млн. років тому могла існувати подоба любовних відносин у раннях гомінідів. За словами американського антрополога О. Лавджоя (С. Owen Lovejoy), що засновує свою концепцію на даних про ардіпитеків (*Ardipithecus ramidus*), батьківська турбота про сім'ю сприяла розвитку унікальних особливостей: двоногості, редукації іклів і прихованої овуляції у самок. Мабуть, необхідність носити продовольство для «улюблених» через великі відстані могла привести до розвитку адаптацій, які полегшують подібна поведінка; з іншого боку, уважність до своєї сім'ї вимагала більш складної поведінки, що не могло не позначитися на збільшенні обсягу мозку [8, с. 341–350]. Ще одною важливою зміною стало те, що в зв'язку з особливим розвитком мозку в онтогенезі з'являється великий період залежності дитинчат від батьків: така тривала безпорадність вимагає більш ретельної турботи, яка неможлива без розвитку любові. М. Бутовська зазначає: «двоногість і потреба в великому головному мозку є еволюційний парадокс, з якого гомініни знайшли блискучий вихід, але заплатили за нього високу ціну: людські пологи стали болючою і небезпечною подією. Новонароджена дитина стала з'являтися на світло абсолютно безпорадною, а батьки повинні проявляти невтомну багатолітню турботу про неї. Важливим компонентом, що забезпечує надійність

такої турботи, стал розвиток біологічно обумовленого механізму формування стійкої емоційної прихильності матері до дитини» [1, с. 303–304]. Важливо також зазначити, що для людиноподібних мавп більше властива К-стратегія, тобто не настільки висока кількісна плодючість, але велика ретельність турботи про невелике потомство, що вимагає багатьох ресурсів, а якщо врахувати тривале дитинство дитинчат, то зростають витрати зусиль і часу. У зв'язку з цим моногамні шлюбні пари виявляються найбільш прийнятною формою відносин, що, безумовно, вимагає взаємної любові, яка впливає, як дофамінергічна система мотивації до формування тривалих парних відносин (dopaminergic goal-directed motivation for pair-bonding) [9, с. 3541–3552]. О. Лавджой вказує, що моногамія виявилася для самців іншим способом забезпечити собі репродуктивний успіх, не втягуючись у звичні баталії та спермові війни. Формування стійких шлюбних пар могли стати можливими завдяки «взаємовигідній співпраці» статей, яке засноване на принципі реципрокного альтруїзму, тобто «заохочувального спаровування» в обмін на їжу і турботу самців. Хоча моногамні відносини – явище рідкісне в тваринному світі (до слова, сексуальна моногамія ще більш рідкісна, ніж соціальна), але в разі деяких видів гомінідів така модель виявилася досить успішною.

Інша гіпотеза пов'язує виникнення любові з еволюційною потребою в появі нових механізмів пластичності, які дозволять підвищити шанси на виживання. Іншими словами, любов як еволюційна відповідь на виклик, якщо перефразувати думки соціолога А. Тойнбі. Подібні ідеї розглядав у своїх роботах біолог О. М. Северцов, який, однак, не торкався детально теми любові, але вона вплетена в описуваний їм процес. Вчений зауважував, що «чим більше пластичність, тобто чим більше здатність організму швидко і сильно змінюватися, пристосовуючись до змін середовища, тим більше для нього шансів жити в боротьбі за існування» [6, с. 149–159]. Мабуть, горнило безлічі екологічних криз, катастроф і масових вимирань могло стати підсилюючим каталізатором прогресу для деяких еволюційних ліній, які дожили до сьогоденних днів, що потребувало від останніх пристосуватися до нових мінливих умов і виробити механізми пластичності, або загинути; тобто крім гонки озброєнь між видами, крім плавного мінливих умов, що сприяли неквапильному природному добору, були і кризові періоди, які вимагали оперативних змін в механізмах виживання. Як зазначає біолог О. В. Марков, «ті групи, які не могли швидко пристосовуватися до мінливих умов, в більшості своїй давно вимерли. Стійкі, пластичні лінії поступово накопичувалися в біосфері» [4, с. 363]. Отже, в деякі періоди одною з можливих еволюційних відповідей на стрімко змінюючіся умови послужив більш інтенсивний філогенетичний розвиток мозку, що поступово призводило до зростання ролі вільного навчання над вродженими програмами (інстинктами і рефлексами), яке вимагає свідомих дій, і, в свою чергу, сприяло більш гнучкої, складної, непередбачуваної поведінки тварини і давало помітний виграв в непростих умовах. За словами О. Северцова, подібні зміни поведінки можуть наближати вищих хребетних тварин до типу «розумних», проте тільки людина, яка досягла в

цьому напрямку великих змін, може мати повне право претендувати на цю назву. Мабуть, не тільки здатність до свідомого навчання стала важливим придбанням для гомінін, але і еволюція емоцій, яка привела до розвитку батьківської любові: все це сприяло більшій гнучкості відносин між статями і дитинчатами: адже коли ми любимо, прагнемо бути більш дбайливими, делікатними, терпимими, поступливими з партнером. На думку О. Маркова, любов – щось більше, ніж «базова емоція», мова йде про «комплексне явище», яке пов'язане з активністю багатьох відділів мозку, що відповідають за різні психічні функції: любов пов'язана з певними вищими когнітивними функціями, на що вказують нейробіологічні дослідження [5]. Як вже було сказано, любовна мотивація сприяє вирішенню багатьох проблем, головне, вихованню краще пристосованого потомства. Отже, мінливі умови (а в деякі періоди і форс-мажорні обставини) багато в чому сприяли розвитку більш пластичних видів організмів, які зуміли пережити великі кризи і вимирання. «Тому, – зазначає Марков, – в наші дні біосферу населяють самі стійкі і пластичні форми життя з усіх коли-небудь існувавших» [4, с. 363]. Можливо, такі еволюційні явища, як здатність до вільного навчання й любов (залишаючись в рамках локальних трендів) стимулюють розширення цієї самої пластичності; іншими словами, еволюцією підтримуються тренди, ведучі не тільки до ускладнення організмів, але і до підвищення їх пластичності. Якщо згадати про гіпотезу Чорної Королеви, пов'язаної з постійними зусиллями виду для збереження своєї ніші, то виникає наступна ситуація: щоб складним організмам зберегти свою перевагу, необхідно постійно розвивати і ускладнювати механізми пластичності. Мабуть, любов є одним з кращих прикладів таких змін.

Підводячи підсумок, хочеться відзначити, що любов є дуже важливим придбанням для людини в її еволюційному розвитку (не менш важливим, ніж прямоходіння для ранніх гомінідів). Вищезазначені гіпотези, як ми бачимо, не дивлячись на деякі відмінності, зосереджені в одному: любов не мислима без турботи і взаємності. Завдяки любові, турботі і ряду інших причин мозок людини, змінившись структурно і молекулярно, відкрив неймовірні когнітивні можливості і шляхи вільної самореалізації. Любов відкриває людям можливість об'єднуватися, допомагати, співчувати один одному, що дозволяє суспільству організованого протистояти кризам. Можна сказати більше: без любові людина не стала би тою, ким вона є: хоча любовне не зводиться тільки до людського, але все людське, безумовно, з'єднується в любовному.

Список використаних джерел

1. Бутовская М. Тайны пола. Мужчина и женщина в зеркале эволюции. – Фрязино: «Век 2», 2004. – 368 с.
2. Ильин Е. Психология любви. – СПб.: Питер, 2014. – 336 с.
3. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»). – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 272 с.
4. Марков А. Рождение сложности. Эволюционная биология сегодня: неожиданные открытия и новые вопросы. – М.: Астрель: Corpus, 2010. – 527 с.
5. Марков А. Томография любви // «Элементы», 01.11.2010. [Электронный ресурс] / Александр Марков. – Режим доступа: http://elementy.ru/novosti_nauki/431443/Tomografiya_lyubvi
6. Северцов А. Эволюция и психика // Психологический журнал. – 1982. – №4. – С.149–159.

7. Фишер Х. Почему мы любим: Природа и химия романтической любви. – М.: Альпина non–фикшн, 2013. – 320 с.

8. Lovejoy O. The Origin of Man // Science. – 1981. – V.211. – P.341–350.

9. Ortigue S., Bianchi–Demicheli F., Patel N., Frum C., Lewis J. W. 2010. Neuroimaging of Love: fMRI Meta–Analysis Evidence toward New Perspectives in Sexual Medicine // The Journal of Sexual Medicine. – V.7 (11). – P.3541–3552.

10. Opie C., Atkinson Q., Dunbar R., Shultz S. Male infanticide leads to social monogamy in primates // PNAS. – 2013. – №13. – Vol.110. – P.13328–13332.

References

1. Butovskaya M. Tajny pola. Muzhchina i zhenshhina v zerkale evolyucii. – Fryazino: «Vek 2», 2004. – 368 s.

2. Ilin E. Psihologiya lyubvi. – SPb.: Piter, 2014. – 336 s.

3. Lorenc K. Agressiya (tak nazyvaemoe «zlo»). – M.: Izdatelskaya gruppa «Progress», «Univers», 1994. – 272 s.

4. Markov A. Rozhdenie slozhnosti. Evolyucionnaya biologiya segodnya: neozhidannye otkrytiya i novye voprosy. – M.: Astrel: Corpus, 2010. – 527 s.

5. Markov A. Tomografiya lyubvi // «Elementy», 01.11.2010. [Elektronnyj resurs] / Aleksandr Markov. – Rezhym dostupu: http://elementy.ru/novosti_nauki/431443/tomografiya_lyubvi

6. Severcov A. Evolyuciya i psihika // Psihologicheskij zhurnal. – 1982. – №4. – S.149–159.

7. Fisher H. Pochemu my lyubim: priroda i himiya romanticheskoy lyubvi. – M.: Alpina non–fikshn, 2013. – 320 s.

8. Lovejoy O. The Origin of Man // Science. – 1981. – V.211. – P.341–350.

9. Ortigue S., Bianchi–Demicheli F., Patel N., Frum C., Lewis J. W. 2010. Neuroimaging of Love: fMRI Meta–Analysis Evidence toward New Perspectives in Sexual Medicine // The Journal of Sexual Medicine. – V.7 (11). – P.3541–3552.

10. Opie C., Atkinson Q., Dunbar R., Shultz S. Male infanticide leads to social monogamy in primates // PNAS. – 2013. – №13. – Vol.110. – P.13328–13332.

Kliman S. V., postgraduate student, Center for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), homo_science@ukr.net

Evolutionary evidence of love: the hypothesis of the origin of mutual affection

In this paper attention is focused on the scientific hypotheses of the emergence of love, which allow us to disclose the evolutionary role of the beautiful feeling. The love hypothesis is given the main attention, which is likened to the parental emotional attachment that arose from the development of empathy and the evolution of emotions in vertebrates. This change has led to an increasing role of conscious care for the offspring. O. Lovejoy's hypothesis is considered in more detail: here the ability of bipedal early hominids is associated with the care of their «loved ones», which influenced the increase in brain volume and, more complex social behavior. The importance of love for the development of human society is underlined.

Keywords: bipedalism, hominids, love, mutual affection, estrus, aggression, plasticity.

* * *

УДК 130.122

Ковальчук Н. Д.,
доктор філософських наук, професор, професор
кафедри філософії, Київський університет
ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ),
n.kovalchuk@kubg.edu

Якубовська В.,
кандидат філософських наук, доцент,
Університет Костянтина Філософа в Нітрі
(Словаччина), vjakubovska@ukf.sk

СИМВОЛІЧНИЙ СТАТУС ГОЛОВНИХ КОСМОГОНІЧНИХ ОБРАЗІВ В ЕТНОГЕНЕЗІ УКРАЇНЦІВ

Розглядається символічний статус головних космогонічних образів в етногенезі українців крізь призму образу світу, образу світового дерева та образів місяця, сонця і зірок, які мають універсально-культурне значення. У слов'янській міфології утворення світу будується на принципі агону, на дуалізмі